
PAHLJAČA KOT CEREMONIALNI IN RELIGIJSKI PREDMET NA JAPONSKEM

Nataša Visočnik Gerželj

Uvod

Pahljače so uporabljali v številnih kulturah, v svoji dolgi zgodovini pa so zavzele pomembno vlogo v številnih vidikih življenja ljudi, ne le kot predmet za hlajenje v vročih dneh, temveč tudi na dvoru kot modni dodatek in v verskih krogih. Gre za predmet, ki zelo spretno združuje funkcionalno, obredno in dekorativno uporabo, skozi zgodovino, ki sega nekaj tisoč let nazaj, pa so se razvile različne oblike. V preteklosti so bile pahljače pomembne tudi zato, ker so jih uporabljali kot reklamna darila. Bile so pomembni modni dodatki dam iz visoke družbe, uporabljali so jih za zapiske in komunikacijo, kot podlogo za pisanje pisem in poezije, v obrednih namenih, imele pa so tudi verske in magične konotacije. Če se osredinimo samo na japonske pahljače, so jih uporabljali tudi pri številnih oblikah nereligijskih obredov, kot je čajni obred, in za zabave, kot je gledališče kabuki, v japonski vojski pa so barvite pahljače uporabljali celo kot signalne zastavice ali kot orožje. V dolgi zgodovini so ljudje začeli krasiti svoje pahljače, kar je privedlo do razvoja umetniških delavnic in živahnega trgovanja z njimi. Okrasni motivi, tehnike in materiali izražajo japonsko življenje, zato imajo pahljače veliko večjo

vlogo v družbenem življenju, običajih in umetniškem razvoju Japoncev kot v Evropi ali Ameriki.¹

Čeprav so v zgodovinskem orisu izvora pahljač predstavljene njihove različne oblike in uporabe, se ta članek osredinja predvsem na obredno in religijsko uporabo na splošno, še posebej na Japonskem. Poleg samo funkcionalnega vidika imajo lahko pahljače tudi religijski ali simbolni namen, njihova konstrukcija, oblike, dimenzije in slogi pa so bili kodificirani. V nekaterih primerih so tudi simbolično izražale ali bile orodje za molitev k bogovom.² Z raziskovanjem muzejskih zbirk predmetov iz Azije v slovenskih muzejih je bilo najdenih tudi nekaj japonskih pahljač, med katerimi jih je bilo nekaj podobnih tistim, ki so služile obrednim namenom v verskem življenju, en primerek pa se je uporabljal tudi v gledališčih. Te pahljače bomo predstavili in analizirali ter jih uvrstili v kategorijo obrednih ali religijskih pahljač glede na analizirane vire.

Pahljače so bile kot zbirateljski predmeti zelo priljubljene za zbiranje, ne le zaradi estetskih vrednosti, temveč ker so omogočale tudi vpogled v življenje ljudi. Kot pravi Nancy Armstrong³: »Zdi se, da imajo pahljače svoje lastno življenje: so zelo osebne, saj so jih ljudje večinoma imeli v lasti in jih uporabljali.« Zato raziskovalce pahljač najbolj zanimajo kraj in leto nastanka, oseba, ki jih je uporabljala, in postopek njihove izdelave. Od prve knjige Nancy Armstrong iz leta 1974 *A Collector's History of Fans* je bilo napisanih še več publikacij o pahljačah,⁴ ustanovljena pa so bila tudi društva zbirateljev teh. Muzeji so jih razstavljali, kar je pritegnilo veliko pozornosti javnosti, pahljače pa so kot zbirateljski predmeti postale zelo dragocene in danes so pomemben del trga z umetninami.

¹ Julia Hutt in Hélène Alexander, *Ōgi: A History of the Japanese Fan* (London: Dauphin Pub, 1992), 13.

² Kot pravi Jeannine Auboyer, »so imeli taki obredni in ritualni predmeti simbolno naravo ter so se uporabljali kot sredstvo za vzpostavitev ali vzdrževanje komunikacije med svetim in profanim«. Poleg uporabne vloge pri obredih so imeli tudi sakralni značaj. Nekateri predmeti so se uporabljali le za verske prakse, drugi pa so imeli pomembno vlogo ob slovesnih posvetnih priložnostih. Jeannine Auboyer, »Ceremonial Objects«, *Encyclopædia Britannica*, 9. december, 2015, dostop 29. julija 2022, <https://www.britannica.com/topic/ceremonial-object>.

³ Nancy Armstrong, *Fans. A Collector's Guide* (London: Souvenir Press (1984) 1990), 13.

⁴ Glej tudi Anna Grey Bennet, *Unfolding Beauty. The Art of the Fan* (Boston: Thames and Hudson, 1988).

V okviru projekta Oddelka za azijske študije raziskovalke raziskujemo pahljače iz Vzhodne Azije v treh večjih zbirkah slovenskih muzejev, in sicer v Zbirki Alme Karlin, Zbirki predmetov iz Azije in Južne Amerike v Pokrajinskem muzeju Celje in Zbirki Ivana Skuška v Slovenskem etnografskem muzeju v Ljubljani. V Zbirki Ivana Skuška je sedem kitajskih pahljač in dve japonski, v Zbirki Alme Karlin pa petindvajset pahljač iz Japonske, Kitajske, Koreje, Indije, Tajske, Mjanmara in Indonezije. V Zbirki predmetov iz Azije in Južne Amerike je prav tako veliko pahljač, in sicer petdeset iz različnih azijskih držav, vendar imamo o njih zelo malo podatkov, tako da njihova provenienca ni vedno jasna.

V tem članku se osredinjamo le na japonske pahljače, ki spominjajo na oblike tistih, ki se uporabljajo v obredne namene. Nekaj jih najdemo v zbirki Alme Karlin, slovenske popotnice, ki je v letih 1922–1923 na svojem potovanju okoli sveta obiskala Japonsko. Nad njo je bila zelo navdušena in z veliko gorečnostjo je opisovala mesta, kot so Jokohama, Tokio, Kjoto, Kamakura in druga. Na Japonskem je ostala leto dni in to je bilo zanjo dobro obdobje, saj je imela službo ter se ni spopadala s finančnimi težavami in revščino kot v preostalem delu potovanja.⁵ Iz Japonske je prinesla štirinajst pahljač, med katerimi sta dve leseni pahljači *brisé* (ali zložljivi pahljači), drugih dvanajst pa je bilo fiksnih ali ovalnih. Leseni zložljivi pahljači sta podobni najstarejši vrsti takih pahljač na Japonskem, ki so jih uporabljali pri šintoističnih obredih, v zbirki pa je tudi majhna fiksna pahljača, ki bi se lahko uporabljala pri različnih obredih. V zbirki Ivana Skuška, ki je v času prve svetovne vojne do leta 1920 živel v Pekingu s svojo japonsko ženo Tsuneko Kondō Kawase (Marijo Skušek)⁶, je le ena japonska pahljača, ki je plesna ter so jo uporabljali pri japonskih plesnih in gledaliških predstavah. V zbirki azijskih predmetov v Pokrajinskem muzeju Celje smo našli veliko pahljačo, ki je podobna pahljačam, ki so se uporabljale v verskih procesijah. Vse te

⁵ Alma M. Karlin, *Samotno potovanje* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1969). Glej tudi Barbara Trnovec, *Kolumbova hči. Življenje in delo Alme M. Karlin* (Celje: Pokrajinski muzej Celje, 2015).

⁶ O Mariji Skušek in njeni pahljači glej članek Nataše Visočnik Gerželj, »Dancing with the Fan: The Role and Value of a Japanese Fan and Kimonos in the Transmission of Japanese Culture by Marija Tsuneko Skušek,« *Asian Studies* 9, št. 3 (2021): 199–221, <https://doi.org/10.4312/as.2021.9.3.199-221>.

pahljače bomo v članku obravnavali v analizi pahljače kot obrednega in religijskega predmeta.⁷

Zgodovinski razvoj pahljač

Pahljače imajo na Japonskem dolgo zgodovino, vendar je njihova uporaba znana že iz zgodnejših obdobij v drugih državah, na primer na Kitajskem in v Egiptu. V šestem stoletju, ko je bila na Japonskem pahljača prvič upodobljena na barvni steni v grobnici, je tja z uvedbo budizma prek Koreje prišlo veliko kitajskih elementov. Pahljače iz obdobja Yamato (250–710) so bile podobne kitajskih obrednim pahljačam, imenovanim *tuan shan* (okrogle pahljače), uporabljali pa so tudi drugo vrsto pahljač, imenovanih *bian mian* (fiksne pahljače ovalnih oblik), ki so bile izdelane iz pavjega ali fazanovega perja in svile, napete na okroglem ali ovalnem okvirju.⁸ Fiksna in okrogla⁹ pahljača, na Japonskem znana kot *uchiwa* (団扇, okrogla pahljača), je bila velika in nameščena na dolgi palici. Uporabljali so jih »spremljevalci v ceremonialnem spremstvu visokih uradnikov pri pomembnih funkcijah ali procesijah«. ¹⁰ Take ceremonialne pahljače so se verjetno uporabljale za obrede ali so bile simbol visokega družbenega položaja¹¹ na Kitajskem in Japonskem.¹² Prve literarne omembe zložljive pahljače na Japonskem in Kitajskem segajo v deseto stoletje. Japonski slovar, sestavljen okoli leta 935, pa navaja dve vrsti pahljač: nezložljivo ali okroglo pahljačo *uchiwa* in zložljivo pahljačo *ōgi* (扇).¹³

⁷ Več o teh zbirkah glej članek Nataše Vampelj Suhadolnik, »Zbirateljska kultura in vzhodnoazijske zbirke v Sloveniji,« v *Procesi in odnosi v Vzhodni Aziji*: zbornik EARL, ur. Andrej Bekeš, Jana Rošker in Zlatko Šabič (Ljubljana: Znanstvena založba FF UL, 2019), 93–137.

⁸ Hutt in Alexander, *Ōgi*, 19.

⁹ Ne gre prav za krog, lahko so tudi bolj ovalne oblike.

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ Kot omenja Julia Hutt (v Hutt in Alexander, *Ōgi*, 13), je najstarejša taka pahljača ali pahljači podoben predmet, imenovan *shubi*, ohranjen v Shōsōinu, v cesarskem skladišču cesarja Shōmuja v Nari iz leta 756. Izdelana je iz živalskih dlak, pritrjenih med navpična kosa lesa, ki sta nameščena na palico.

¹² *Ibid.*, 13

¹³ Druga izraza za zložljivo pahljačo sta tudi *suehiro* (末広) in *sensu* (扇子).

Za zlozljivo pahljačo (*ōgi*) ni jasno, ali se je najprej pojavila na Japonskem ali Kitajskem.¹⁴ Prve oblike pahljače iz sedmega stoletja so bile narejene iz lesenih ali bambusovih deščic, ki jih je na enem koncu držala zakovica ali čep, na drugem pa so bile deščice povezane s trakovi ali nitmi. Prednost zlozljive pahljače pred nezlozljivo je, da jo je mogoče zložiti in lažje spraviti. Zaradi široke uporabe papirja se je tudi zlozljiva pahljača iz lesenih trakov (*hiōgi* 檜扇; tudi *sensu* 扇子 ali *brisé*) spremenila v papirnato zlozljivo pahljačo (*kōmori ōgi* 蝙蝠扇 ali netopirjevo krilo), ki je bila sestavljena iz več tankih palčk na enem koncu, ki so bile skupaj spete z zakovico, na drugem koncu pa povezane s pomočjo enega lista papirja, stisnjenga v gube. Priljubljenost japonskih pahljač je dosegla tudi Korejo, kamor so jih v enajstem stoletju prinesli korejski odposlanci. Japonske zlozljive pahljače so bile poslikane s pticami, rožami in človeškimi figurami.¹⁵

Kot smo že omenili, so bile pahljače *hiōgi* izdelane iz lesa, zlasti iz lesa *hinokija* (檜, cipresa) in bambusa (*chūkei ōgi* 中継扇)¹⁶, in so se večinoma uporabljale v obredne namene. Med pahljačami *hiōgi* in *mokkan* (木簡)¹⁷ je nekaj podobnosti. Pahljača *hiōgi* je ostala uradna dvorna pahljača do devetnajstega stoletja, in čeprav jo je v začetku lahko uporabljal le cesar, se je pozneje uporaba razširila na vse sloje dvorne aristokracije in samurajskih razredov. Te pahljače so lahko bile izdelane tudi iz sandalovine (*shitan*), cedrovine (*sugi*), slonovine ali nefrita, nato

¹⁴ Zlozljiva pahljača z ločenimi deščicami se pojavi v eni izmed japonskih legend, v kateri je Toyomaru iz pokrajine Tamba izdelal prvo zlozljivo pahljačo. Navdih je dobil ob pogledu na netopirjevo krilo. Obstaja še ena zgodba, ki naključni izum zlozljive pahljače pripisuje vdovi Taire Atsumorija, ki se je umaknila v tempelj Mieidō v Kjotu. Tam je ženska ozdravila opata, ki je imel vročino, z izgovarjanjem urokov in pahljanjem z listom papirja, zloženim v pregibe. Po drugi teoriji Yoshino Hiroko meni, da bi lahko izhajali iz lista palme v obliki človeške roke, ki so jo šamanke uporabljale pri mističnih obredih (v Hutt in Alexander, *Ōgi*, 14; glej tudi Frederick Handland Davis, *Myths and Legends of Japan* (New York: Dover Publications, Inc., 1992), 244; Sonoko Kawashima, 川嶋園子, »Ōgi: Ōgibunka no seiritsu to seisanchi to Kyotō 扇: 扇文化の成立と生産地としての京都,« *Dezain Riron* デザイン理論 38 (1990): 90–91, https://ir.library.osaka-u.ac.jp/repo/ouka/all/53298/jjsd38_090.pdf).

¹⁵ Hutt in Alexander, *Ōgi*, 14.

¹⁶ *Chūkei ōgi* je vrsta pahljače, ki je narejena tako, da je zgornja polovica napol odprta, tudi ko je zložena. Odpira se iz sredine navzven.

¹⁷ *Mokkan* 木簡 ali lesene tablice, prekrte z zapisi upravnih in trgovinskih enot in predpisov iz japonskega dvora.

pa so bile izrezljane, lakirane, prebodene ali poslikane ali okrašene s perlami, koralami in lakom.¹⁸

Iz obdobja pred enajstim stoletjem se je ohranilo le nekaj papirnatih zložljivih pahljač, več pa jih je iz poznega obdobja Kamakura (1185–1333) in zlasti iz obdobja Muromachi (1333–1568). Papir, ki se je uporabljal za prekrivanje paličic, je bil okrašen z zlatimi lističi, vzorci, cvetjem, pticami ali samo namočen v sok *shibu*, da je ohranil obliko. Tako se je pahljača počasi preoblikovala in razvila v umetniški ali okrasni predmet. Z naraščanjem priljubljenosti pahljač med aristokracijo in samuraji so se pojavili poklicni slikarji in izdelovalci pahljač, razvila so se središča, kjer so jih izdelovali, na primer v Kjotu, od koder so jih zlasti v petnajstem stoletju veliko izvažali tudi v Korejo in na Kitajsko kot japonsko posebnost, skupaj z meči in pregradnimi zasloni (*byōbu* 屏風).¹⁹ Po svilni poti so pahljače predstavili tudi v Evropi, kjer so jih sprejeli kot umetniški in okrasni predmet.²⁰

V petnajstem stoletju se je pojavila oblika *suehiro ōgi* (末広扇, pahljača s širokim koncem oz. delno razprta pahljača), ki so jo uporabljali v dvornih krogih in igralci v gledališču *nō*. Ta vrsta je sestavljena iz velikega števila palic. Ko je zaprta, ima obliko črke Y, ko je odprta, pa ne presega devetdeset stopinj. Zaradi dodatne debeline jo sestavljata dve plasti papirja. V istem obdobju je bila izdelana pahljača *bombori ōgi* (雪洞扇, snežna pahljača), ki je izdelana iz ene plasti papirja in se uporablja pri budističnih spominskih slovesnostih.²¹

Do največjega razvoja pahljač je prišlo v obdobju Edo (1600–1868) z velikimi družbenimi in kulturnimi spremembami. Slikanje na papirnate pahljače je postalo najosnovnejši način okraševanja ljubiteljskih in poklicnih slikarjev. Slikanje na papir, ki so ga uporabljali za pahljače, se je dejansko uveljavilo kot veja japonskega slikarstva in nekateri slikarji,

¹⁸ Neville John Iröns, *Fans of Imperial Japan* (Hongkong: Kaiserreich Kunst, 1981), 29–30; glej tudi Hutt in Alexander, *Ōgi*, 15.

¹⁹ Hutt in Alexander, *Ōgi*, 14–15; Kawashima, »Ōgi: Ōgibunka no seiritsu.« 19; Iröns, *Fans of Imperial Japan*, 29.

²⁰ Finnegan, Kathryn, *Hand Fans. An Illustrated History* (London: Amazon, 2015), 20 in 31.

²¹ Hutt in Alexander, *Ōgi*, 15. Pahljače *bombori ōgi* se uporabljajo pri budistični spominski slovesnosti. Vodja obreda jo podari kot čestitko in kot taka je manj odprta na sredini kot pahljača *chūkei*. V vsakem primeru jo vodja dvorane podari glavnemu duhovniku kot čestitko in si je ne sme izposoditi.

kot sta Tawaraya Sōtatsu in Ogata Kōrin, so največ prispevali k razvoju slikanja na pahljače kot ločene kategorije slikarstva. Pozneje je na razvoj slikarstva na Japonskem močno vplival vzpon lesoreznic tiskov (*ukiyo-e*). Proizvodnja natisnjenih lističev pahljač je množicam prebivalstva zagotovila poceni in modno nadomestilo za poslikane lističe pahljač. Tiskani listi so bili izdelani v obliki zložljivih in nezložljivih pahljač, zadnje pa so bile bolj priljubljene.²² Pahljače so bile izdelane za uporabo v vsakdanjem življenju, da so jih lahko dalj časa uporabljali, so uničen natiskan papir tudi zamenjali, lahko pa so ga tudi spreminjali in menjavali glede na letni čas. Na odtisih pahljač so pogosto upodabljali priljubljene igralce kabukija iz določene sezone ali prizore iz zabaviščne četrti Yoshiwara v mestu Edo, sledili so jim prizori iz vsakdanjega življenja, prikazane so bile podobe kurtizan in drugih lepotic, oblečenih po zadnji modi, prizori iz rokoborbe *sumō*, obrtniki in trgovine, v katerih je bilo mogoče kupiti pahljače. Pahljača je v vročih poletnih mesecih postala nepogrešljiv pripomoček za vsakdanjo rabo, ne le pri višjih slojih, ki so imeli bolj okrašene in kakovostneje izdelane, temveč tudi pri preprostih ljudeh, ki so uporabljali cenejše.²³

Ko je Japonska v začetku obdobja Meiji (1868–1912) odprla svoja pristanišča zahodni trgovini, se je priljubljenost pahljač zelo povečala in s tem tudi njihova proizvodnja. Sodelovanje Japonske na mednarodnih razstavah med letoma 1873 in 1901 je zahodnjakom predstavilo japonsko umetnost, kar je spodbudilo veliko zanimanje za vse japonske stvari. Posledica tega je bil japonizem – navdušenje nad vplivi elementov japonske umetnosti, ki je bila prilagojena evropskim okusom in se je kmalu izrazila v delih francoskih umetnikov. Zaradi političnih in gospodarskih sprememb so japonski obrtniki svoje spretnosti in blago za prodajo v tujini začeli prilagajati temu, kar je po njihovem mnenju želel trg na Zahodu. Na novo povpraševanje po izdelkih so se odzvali z izdelavo zapletenih in okrašenih vencev.²⁴ Uvedene so bile nove oblike, t. i. kabrioletna pahljača, ki je bila sestavljena iz dveh ali več koncentričnih listov z novimi okraski z zlatim lakom in poudarjenim reliefom,

²² *Ibid.*, 17–21.

²³ Hans Bjarne Thomsen, *Japanische Holzschnitte / Japanese Woodblock Prints: aus der Sammlung Ernst Grosse* (Petersberg: Michael Imhof Verlag, 2018).

²⁴ Finnegan, *Hand Fans*, 78–80.

tudi izbrani motivi so bili namenjeni evropskih okusom.²⁵ Pahljače na Zahodu so sicer najprej uporabljali kot sredstvo za hlajenje, vedno bolj pa je ta namen izpodrivala vloga modnega dodatka. Pozneje je pahljača izginila iz vsakodnevne uporabe in danes jo lahko bolj ali manj občudujemo le še v muzejih ali kot okraski na policah. Na Japonskem se še danes vsakodnevno uporablja, čeprav se je raznolikost uporabe tudi tam zmanjšala.

Uporaba pahljač na Japonskem

Kot smo že omenili, pahljača na Japonskem ni le pripomoček za hlajenje v vročih poletnih mesecih, temveč je postala sestavni del številnih vidikov civilnega in obrednega življenja, zato je veliko različic njenih oblik. Tako kot v preteklosti je lahko tudi danes nepogrešljiv rekvizit v gledališču, uporablja jo lahko sodnik na tekmi v rokoborbi *sumō*, nekoč se je uporabljala tudi kot vojaška pahljača oz. kot oznaka ter je bila in je še danes del šintoističnih in budističnih obredov, lahko pa je tudi del različnih festivalov.²⁶

V vsakdanjem življenju se je lahko odprta pahljača uporabljala za zakrivanje obraza, skrivanje zadrege ali smeha. Pahljače so se podarjale tudi kot spominki in darila gostom, med znanci in prijatelji ali kot simbol ljubezni. Na pahljačah, ki so se podarjale ob rojstnih dneh, so bile podobe krizantem, žerjavov in želv, s katerimi so osebi zaželeli dolgo in srečno življenje. Po navadi so imeli motivi na pahljači liho število vzorcev, saj naj bi tako število veljalo za srečno. Uporabljala se je tudi kot del oblačila ob praznovanju različnih obdobij otrokovega življenja ali rojstnih dni, npr. sedeminsedemdesetega leta starosti. Obstajala je celo igra, sprva priljubljena med ženskami in otroki, znana kot *tōsenkyō* (投扇興, užitek metanja pahljač),²⁷ pri kateri so zlozljive pahljače metali v tarčo in z njim podirali leseno stojalo. Iz premožnega razreda se je igra postopoma razširila med vse družbene sloje. Ker pa je bila to neke

²⁵ Hutt in Alexander, *Ōgi*, 31, 34.

²⁶ Takanori Shintani 新谷尚弼, *et al.*, *Kurashi no naka no minzokugaku* 暮らしの中の民俗学 1 (Tokio: Yoshikawa Kobunkan, 2003), 77.

²⁷ Hutt in Alexander, *Ōgi*, 31, 34.

vrste igra na srečo, so jo pozneje prepovedali. Pri drugi zabavni igri so pahljačo potopili v vodo, preden se je popolnoma potopila, pa je bilo treba sestaviti pesem.²⁸

V preteklosti so se pahljače uporabljale tudi za slavnostne parade in oznake cehov ter kot prapori ali zastavice za vojsko.²⁹ Tam je imela pahljača tudi funkcijo orožja, t. i. *gunsen* (軍扇, vojna pahljača), *gunbail gunpai/dansen* (軍配, pahljača vojaške vodje) ali *tessen* (鉄扇, železna pahljača). *Gunsen* ali *tessen* je bila zložljiva pahljača, ki so jo generali, samuraji in dvorni uradniki uporabljali kot orožje in tudi kot sredstvo za signalizacijo med vojaškim spopadom. Palice so bile iz črnega laka z bronastimi ali železnimi ščitniki, ki so podpirali težak papirnat list, na katerem je bil prikazan znak sonca (npr. rdeče sonce na črnem ozadju) ali lune. Nosili so jo tudi v času, ko so bili samuraji razoroženi, ko iz različnih razlogov niso nosili orožja, v nujnih primerih pa so lahko pahljače *tessen* uporabili predvsem za samoobrambo. Bile so zložljive in so imele težke zunanje konice iz železa, zaradi česar so bile skrito orožje kot bodalo (*tantō*). To je pomenilo, da jih je bilo mogoče vzeti s seboj na kraje, kjer orožje ni bilo dovoljeno, in jih tam uporabiti za obrambo.³⁰ Pahljače *gunbai* ali *gumpai* so uporabljali visoki častniki kot signal vojakom ali za odbijanje puščic. Velika, odprta pahljača je imela lesen okvir, ki je bil prevlečen s kovino. Podobno obliko pahljače je uporabljal tudi sodnik na tekmah v rokoborbi *sumō* kot simbol svojega položaja. Z njo je napovedal tudi začetek borbe in pokazal zmagovalca, na koncu pa je na njej prinesel tudi nagrado. Pozneje je bila oblikovana toga pahljača *gampi uchiwa* vojaškega izvora, ki se še vedno uporablja v borbah *sumō*.³¹

Pahljača se je uporabljala tudi v čajnem obredu, ki naj bi ga okoli leta 1550 izpopolnil in ustoličil Sen no Rikyū (千利休, 1522–1591), slavni mojster čaja. Pahljačo je uporabljal kot krožnik za podajanje slaščic med čajnim obredom in ne za pahljanje. Šlo je za majhno prenosno

²⁸ *Ibid.*, 23.

²⁹ Nancy Armstrong, *A Collector's History of Fans* (New York: Clarkson N. Potter, Inc., 1974), 145.

³⁰ Don, Cunningham, *Samurai Weapons: Tools of The Warrior* (Vermont: Tuttle Publishing, 2008), 12.

³¹ Armstrong, *A Collector's History of Fans*, 146; glej tudi Irōns, *Fans of Imperial Japan*, 43.

zložljivo pahljačo, imenovano *rikyū ōgi* (利休扇), ki je ostala zaprta. Pozneje se je uporabljala tudi v znak spoštovanja in se je postavila pred lastnika, ko se je uradno zahvaljeval ali je imel govor. Tudi danes se take pahljače uporabljajo pri čajnem obredu. Med sedenjem v položaju *seiza* na tleh se zaprta pahljača položi na tla (na *tatami*) pred kolena, dovolj oddaljeno od kolen, da se vmes položijo roke za poklon. Če se stoji, se zaprta pahljača drži v desni roki ob sprednjem delu desnega stegna, ob poklonu pa se prime v obe roki pred telesom. Pahljača se običajno zatakne v *obi*, kamor se odloži, dokler se ne uporablja. Gostje med glavnim delom čajnega obreda, ko sedijo na tleh, položijo svojo pahljačo na tla neposredno za seboj, da jo lahko po potrebi takoj uporabijo.³²

Nevsakdanjo uporabo pahljače najdemo tudi v gledališču. Imenovala se je *chūkei* ali pahljača za gledališče *nō* in je bila izdelana iz preprostih bambusovih palic s poslikanim papirjem. Ta pahljača se je skozi stoletja spreminjala. *Nō*, klasično japonsko gledališče, združuje dramo, pesem in ples. Skozi celotno predstavo nastopajoči uporabljajo številne rekvizite, ki imajo poleg svoje osnovne vloge tudi simbolni pomen. Med njimi je najpomembnejša pahljača s številnimi pomeni. Ker je večina govornih besed v tej vrsti gledališča povprečnemu Japoncu nerazumljiva, igralec v drami s pahljačo poudari skoraj vsako gesto ter z manipulacijo in simbolnim pomenom občinstvu nakaže, kaj se dogaja. Podobno se pahljača *maiōgi* (舞扇) uporablja med predstavami kabukija, priljubljenega japonskega gledališča, ki prav tako združuje igro in ples. Pri t. i. »plesu s pahljačo« je ta glavni rekvizit.³³ Pahljača v vlogi rekvizita je pomembna tudi v gledališki predstavi *rakugo*, ki je priljubljena oblika humornega pripovedovanja zgodb. Nastopajoči sedi na tleh na kolenih v položaju *seiza* pred občinstvom, pred sabo pa ima zložljivo pahljačo in tudi zloženi *tenugui* (majhno, tanko brisačo). Med pripovedovanjem lahko pahljača v pripovedovalčevi roki deluje kot alegorija metulja, knjige,

³² Armstrong, *Fans*, 148.

³³ Benito Ortolani, *The Japanese Theatre: From Shamanistic Ritual to Contemporary Pluralism* (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1990), 25; Akiko Mabuchi, 馬淵 明子, *Butai no ue no japonisumu – enji rareta gensō no* 舞台の上のジャポニスム – 演じられた幻想の (Tokio: NHK Books, 2017), 34.

meča, jedilnih palčk ali katerega koli drugega predmeta, potrebnega za ponazoritev točke v zgodbi.³⁴

Na Japonskem pahljačo povezujejo tudi z drugimi simboli, lahko je na primer simbol blaginje, kadar je razprta in odprta. Ker se pahljača začne v eni točki v ročaju, lesene palice pa se raztezajo v različne smeri, naj bi spominjala na različne poti, ki nas vodijo skozi življenje od začetne točke rojstva. Kot pravi C. M. Salywey, je zložljiva pahljača simbol življenja samega: »Spojek simbolizira izhodiščno točko, raztezajoči se kraki pa pot življenja. ... Zunanje okvirne palice določajo starše, notranje okončine pa otroke, da bi pokazale, da morajo biti otroci vse življenje pod nadzorom.«³⁵ Tudi poslikava ima svojo simboliko, saj je pomembno, kaj se podari osebi, za katero se kupuje pahljača, zlasti če je prekrita s cvetličnimi vzorci ali živalmi. Tako je lahko pogosto na okvirju mačje oko, ki nakazuje hitro minevanje časa, ali vrsta krogov, povezanih med seboj kot nesklenjen krog ali *ensō* (円相), ki kaže, da »življenja in modrosti ni mogoče nikoli izčrpati.«³⁶ Določene podobe živali ali cvetic, kot so želve, žerjavi, krizanteme, predstavljajo dolgo življenje, kar se najverjetneje tudi zaželeli ljudem, ki se jim pahljače podarijo.³⁷

Japonska pahljača kot obredni ali religijski predmet in primeri iz slovenskih muzejev

Na Japonskem je bila uporaba pahljače v obredne namene ter ob uradnih in slovesnih priložnostih trdno zasidrana že od začetka, ponekod se za take namene ali podobne uporablja še danes. Obredni in ritualni predmeti so namreč v preteklosti imeli zelo pomembno mesto v družbah in pogosto jo imajo še vedno. Jeannine Auboyer³⁸ tako pravi, da so obredni predmeti sestavni del razvoja različnih civilizacij na dveh ravneh, kot lahko opazimo na primeru pahljač: 1. na ravni obredov in ritualov, ki so se izvajali v vsakdanjem življenju, ter 2. na ravni bolj

³⁴ Dean, »The Japanese Fan: Practical Implement and Cultural Icon,« 6.

³⁵ *Ibid.*, 244.

³⁶ *Ibid.*

³⁷ Več o pomenu simbolike ptic in cvetja glej blog: Nataša Visočnik Gerželj, »Motivika cvetja in ptic,« 24. 11. 2021, <https://vazcollections.si/vaz-blog-motivika-cvetja-in-ptic/>.

³⁸ Auboyer, »Ceremonial Objects.«

slovesnih in redkih kulturnih in skupnostnih obredov. S samo funkcionalnega vidika taki predmeti služijo svetim ali simbolnim namenom – njihova konstrukcija, oblike, dimenzije in slogi so bili od najzgodnejših časov kodificirani. Nekateri so bili tako tesno povezani z božanskim ali svetim, da so veljali za simbolno manifestacijo božanstva ali za dejansko manifestacijo samega božanstva. Sčasoma so posebno značilnost izgubili.

V preteklosti so poleg vsakdanje uporabe pahljačo držali v roki ali postavili predse, ko so molili h *kamijem* (božanstvom), ob obrednih in posebnih priložnostih za odstranjevanje negativnih vibracij ter čajnih obredih, kjer je imela vlogo »obredne meje«. ³⁹ Cesar je ob različnih ugodnih priložnostih podaril pahljače svojim dvorjanom in uradnikom, daroval pa jih je tudi svetiščem. ⁴⁰ Pahljača je tudi atribut številnih šintoističnih bogov, vključno z nekaterimi od sedmih srečnih japonskih bogov, kot so Benten, Jurojin in Fukurokuju. ⁴¹ Pahljače so se uporabljale in se še vedno uporabljajo, ko se bogovom darujejo darila, in sicer tako, da se maha s pahljačo pred seboj. Uporabljajo se tudi v času praznovanja dogodkov življenjskega kroga, kot so rojstvo, obisk svetišča pri obredih *shichi-go-san* (七五三), ⁴² darila za zaroke in poroke. Pahljača se lahko uporablja kot amulet za odganjanje demonov ali zla in tudi na pogrebih. Pri vseh obredih se uporablja tudi za razpihovanje ognja ali sveč (glej sliko 3). V obdobju Heian je pahljače uporabljala aristokracija, zlasti ženske. Posvečali so jih tudi bogovom kot votivne daritve, npr.

³⁹ Pri čajnem obredu se pred kolena položi zaprta pahljača, ob pozdravu osebe, ki ji je treba izkazati spoštovanje, ali ob ogledu dragocenega predmeta pa se naredi poklon. Ta gesta naj bi bila način izkazovanja spoštovanja drugi osebi, tako da zaprta pahljača deluje kot »meja« (結界) in da se oseba prikloni. Poleg tega naj bi po izročilu iz obdobja vojskujočih se držav postavitev pahljače, ki ima pomen meča, predse pomenila, da človek nima sovražnih namenov.

⁴⁰ Reiko Chiba, *Seven Lucky Gods of Japan* (Tokio: Charles E. Tuttle Company, 1966).

⁴¹ Dean, »The Japanese Fan,« 5.

⁴² *Shichi-go-san* je ena izmed najbolj priljubljenih obrednih praks, ki se uporabljajo za osebne molitve posameznikov ali družin. Poleg *hatsumōde* (初詣) – novoletnega obiska svetišča – in *hatsu miyamairi* (初宮参り) – prvega obiska svetišča novorojenega otroka – je *shichi-go-san* obisk svetišča ob praznovanju otrokovega tretjega, petega ali sedmega rojstnega dne. Ob teh priložnostih duhovnik izreče slovesno molitev (*norito* 祝詞), pred oltarjem pa plešejo deklice, imenovane *miko* (巫女). Udeleženci darujejo simbolično daritev (vejo zimzelenega drevesa *sakaki* (榊), imenovano *tamagushi* (玉串)) in popijejo požirek svetega riževega vina (*miki*, 神酒), kar je znak vzajemne obljube med kamijem in častilcem (John Breen in Mark Teeuwen, *A New History of Shinto* (West Sussex: Wiley-Blackwell, 2010), 3).

v svetišču Itsukushima, kjer ima pahljača pomen svetega telesa in kot taka pomemben verski pomen kot ogledalo, meč in dragulj, ki so cesarske regalije in so mitološko povezane z boginjo sonca Amaterasu. Z izpopolnjenimi obrtnimi tehnikami teh svetih predmetov sta se dvorna kultura in religija močno povezali.⁴³

V obdobju Nara (710–794) so aristokrati in dvorni uradniki uporabljali *mokkane* ali lesene deščice za administrativne zapise. Pozneje so te lesene tablice nanizali skupaj in tako ustvarili prvo obliko osnovne zložljive pahljače *brisé* ali *hiōgi* (imenovanega tudi *ita ōgi* 板扇).⁴⁴ Take pahljače so bile najdene v budističnih templjih, nekaj pa se jih je ohranilo tudi v svetiščih. Izdelane so bile lahko iz od 20 do celo 48 deščic, včasih z blagimi krivuljami na robovih, na enem koncu so bile spete s kovinsko zakovico, na drugem pa jih je povezoval trak. Pahljače so bile različno okrašene, na primer prekrite z belim svincem v prahu (*gofun*) ali posute z zlatim in srebrnim prahom ter poslikane z različnimi motivi. V svoji popolnoma razviti obliki se je ta vrsta pahljače uporabljala v slavnostne namene, v začetku pa jo je smel uporabljati le cesar.⁴⁵

Dve pahljači (sliki 1 in 2) v zbirki Alme Karlin sta v takem slogu. Prva (slika 1) ima deščice iz kosti, je bela in zvezana z belim svilenim trakom. Druga (slika 2) je izdelana iz lesa in na eni strani zvezana z zelenim svilenim trakom. Obe pahljači nista prav nič okrašeni niti poslikani in tako predstavljata preprostejšo, verjetno cenejšo različico pahljače v slogu *brisé*. Za kaj natančno sta se uporabljali ti pahljači, ne vemo, saj ni na voljo več podatkov.

V osnovi take pahljače uporabljajo tudi šintoistični duhovniki, saj so del njihove uradne obleke. Druga pahljača je svetlo in pisano poslikana različica pahljače, imenovane *akomeōgi* (相扇), ki jo še danes uporabljajo tudi mlade duhovnice (*miko*), nekoč pa so jih dvorne dame.⁴⁶ Duhovnice *miko*, oblečene v rdeče krilo, s pahljačo kot mlade deklice (*otome*, 乙女) izvajajo ples, imenovan *chihaya hibakama*, ki je del *oto-*

⁴³ Mayu Kashima 鹿島繭, »Heian Jidai ni okeru hiōgi ni tsuite 平安時代における檜扇について«, *Tsukuba Daigaku geijutsu kenkyūshi* 筑波大学芸術学研究誌 10, št. 23–44 (1993): 36, 37, <http://hdl.handle.net/2241/00153170>.

⁴⁴ Armstrong, *Fans*, 19.

⁴⁵ Hutt in Alexander, *Ōgi*, 15.

⁴⁶ Brian Bocking, *A Popular Dictionary of Shinto* (Surrey: Routledge, 1997).

Sliki 1 in 2: Zložljivi pahljači v slogu *brisé* s konca 19. ali začetka 20. stoletja.
V. 23,5 cm. Zbirka Alme Karlin, PMC, K161 in K345.

me-mai in *gosechi no mai* (五節舞, ples s petimi gibi) in se je plesal v času petih glavnih dvornih praznikov ter je najstarejša oblika, uvrščena v vrsto *bugaku* (舞楽, dvorni plesi iz obdobja Nara).

Tudi menihi so uporabljali pahljače, saj so z njimi vabili dobra božanstva in preganjali zla. Najstarejše ohranjene papirnate pahljače so poslikane s sutrami iz 12. stoletja, npr. pahljača »*Senmen hokekyō sasshi*«,⁴⁷ ki je nastala v poznem obdobju Heian, v času, ko se je budistična vera širila med aristokratskimi sloji. Pomembna vloga pahljače v budizmu je razvidna tudi iz budističnih kipov Bude ali bodhisattve, ki drži to v roki, poleg tega lahko vidimo pahljače na podobah in tiskanih spisih, ob ogledalih, kovancih, skledah. Nekatere sutre so tudi poslikane in so bile oblikovane v slogu, imenovanem »okrašena sutra«. Ta oblika naj bi zagotavljala odrešitev.

V templju Tōshōdaiji v Nari je znana še ena uporaba pahljače. Duhovniki templja vsako leto 19. maja, na obletnico smrti duhovnika Shonina Kakushoja, ustanovitelja templja iz obdobja Kamakura, mečejo pahljačo, imenovano *hōsen* (宝扇, dragocena pahljača), verniki pa jo lovijo. Obred, ki se izvaja še danes, se imenuje *uchiwa-maki* (うちわまき). Pahljača, ki jo verniki ujamejo in odnesejo domov, naj bi odganjala bolezni in zle sile.⁴⁸ Na festivalu Gion pahljačo uporabljata tudi moška, ki jo nosita na splavu.⁴⁹

Kot smo že omenili, se pahljača *chūkei* uporablja kot rekvizit v japonskih gledališčih *nō* in kabuki s simbolnim in evokacijskim potencialom, še eno uporabo take pahljače pa lahko najdemo tudi v budističnem obredu. Budistična pahljača *chūkei* se uporablja kot stojalo ali

⁴⁷ Slika, narisana na papir, prepognjena na pol, prilepljena na pregib in natisnjena kot knjžica *Senmen Hokekyō sasshi* (扇面法華經冊子), je nacionalno bogastvo, dele katerega lahko najdemo v templju Shitennoji in narodnem muzeju v Tokiu. Poslikava v obliki pahljače vsebuje napisano sutro. Preostali predel je v svetlih in živahnih barvah. Izdelana iz visokokakovostnega papirja, na katerega je nanesa sljuda v prahu, razpršeno je zlato in srebrno rezanje, na papir je s čopičem ali lesorezom narisana skica, obarvana pa je v toplih barvah, kot sta rdeča in rumena, na njej pa so vzorci z zlatimi in srebrnimi bleščicami. Izdelek je iz sredine 12. stoletja (*Senmen Hokekyō sasshi* 扇面法華經冊子, n. d., https://emuseum.nich.go.jp/detail?langId=&content_base_id=100142&content_part_id=000&content_pict_id=000).

⁴⁸ Pahljače imajo okvir v obliki srca, na katerega je napet papir, ročaj pa je okrašen s pisanimi trakovi. Inochi ni jiai o 'uchiwa maki' – Tōshōdaiji 命に慈愛を「うちわまき」 – 唐招提寺, Nara Shibun digital, 12. 5. 2022, <https://www.nara-np.co.jp/news/20220520213538.html>.

⁴⁹ Hutt in Alexander, *Ōgi*, 26.

podlaga, tako da se verski predmeti dotikajo le verske površine. Med budističnimi ritualnimi obredi se na pahljačo *chūkei*, ki je zložena, položi rožni venec, knjiga ali knjiga s sutrami itd.⁵⁰

Drug primer uporabe pahljače *chūkei* je predstava *nōmai*, ki je umetniški izraz, ki združuje sveto, družbeno in kulturno sfero življenja v skupnostih v severnih japonskih okrožjih Shiga Chidori-mura. Gre za uprizoritveno tradicijo, ki zagotavlja identiteto vsem, ki temeljijo na kmetijstvu, in ponazarja tradicionalni način življenja. Pomen predstave *nōmai* je v tem, da ohranja značilnosti glasbe, drame in religijskih praks srednjeveške Japonske (od 12. do 16. stoletja). Petje v predstavi je neposredno povezano z budističnim petjem, instrumentalna glasba pa je ljudsko-šintoističnega izvora. Besedila pesmi v obrednih in molitvenih delih razkrivajo sveto naravo te plesne drame.⁵¹

Uporaba majhnih odrskih predmetov, kot so *katana* (meč), *heisoku* (šintoistična daritev iz rezanega papirja), *shakujō*⁵² (錫杖, duhovnikova palica) ali pahljača, prav tako povečuje sveto vrednost in realističnost predstave *nōmai*. *Shakujō* držijo plesalci v obrednih delih, različni liki in plesalci v različnih plesnih delih predstave *nōmai*, kot sta »Kanemaki« in »Gongenmai«. Vsi plesi, razen komičnih, vključujejo uporabo bele papirnate pahljače, ki jo drži plesalec. Bela pahljača je običajna, vendar se pri molitvenih plesih skupaj s palico *shakujō* uporablja tudi zlata papirnata pahljača, saj se ples daruje božanstvu Kumano gongen.⁵³ Pri bo-

⁵⁰ Mayu Kashima 鹿島繭, »Heian Jidai ni okeru hiōgi ni tsuite 平安時代における檜扇について«, *Tsukuba Daigaku geijyūshi kenkyūshi* 筑波大学芸術学研究誌 10 (1993): 23–44, <http://hdl.handle.net/2241/00153170>; »Ōgi to Bukkyō tonō kankei«. *Sensu ha Bukyō ni yotte donoyōni hatten shittekitaka?* 「扇と仏教との関係」 - 扇は仏教によってどのように発展してきたか, https://www.sougiya.biz/kiji_detail.php?cid=1072.

⁵¹ Susan M. Asai, *Nōmai Dance Drama. A Surviving Spirit of Medieval Japan* (Westport in London: Greenwood Press, 1999), 11.

⁵² *Shaku* 錫 je palica s kovinskim zaključkom, ki ima dva dela s tremi obroči ter se nosi pokonci kot žezlo in je del uradne obleke šintoističnih duhovnikov med obredi. Drži se na enak način kot slovesna pahljača (glej *hiōgi*) in izvira iz opreme dvornih oblačil (*ōchō yōshiki*) iz obdobja Heian. Nastala je pod kitajskim vplivom in kaže na avtoriteto, saj so jo prej nosili le visoki uradniki. Njena uporaba ima različne razlage, od dostojanstvenega okrasa do »opomnika« za neopredeljene zadeve. Palico *shaku* so v preteklosti izdelovali iz različnih materialov, danes pa so običajno izdelane iz lesa *hinokija* (Bocking, *A Popular Dictionary of Shinto*, 121).

⁵³ *Gongen* je splošen izraz za sinkretična božanstva, ki so zaščitniki vzdrževanih ali pomembnih območij. Takih *gongenov* je veliko, običajno imajo lokalno ime, kot je v primeru Kumano *gongena*. Izražajo koncept *honji-suijaku*, kar pomeni, da so budistična in šintoistična božanstva

jevnih plesih je pahljača tradicionalni del bojevnškega oblačila. Pri številnih gibih se pahljača uporablja v različnih položajih, ki poudarjajo drzne kretnje, značilne za moške bojevnike v boju. Uporaba pahljače je običajna pri šintoističnem obredu božanskega navdiha ali posedovanja v plesu *kagura* (神楽) (posebna vrsta šintoističnega obrednega plesa za bogove). Nekateri avtorji domnevajo, da uporaba pahljače v obrednih plesih *nōmai* morda dejansko temelji na šintoistični ideji, da duh, ki poseduje, začasno prebiva v predmetu, ki ga ima izvajalec. Ta zamisel je povezana z »globoko zakoreninjenim japonskim verovanjem v šamansko posestvanje in posledično čaščenjem začasnega bivališča obsedenega duha«. ⁵⁴ Bela pahljača ima dodatno simboliko. Imenuje se *suehirogari* ali *suehiro*, kar zajema pomena »razvijati« in »prihodnost«. Pahljača velja za ugoden ali pozitiven predmet zaradi povezave med strukturno zasnovo in konceptom, ki ga nakazuje »razvoj (gube pahljače), ki vodi v človekovo prihodnost«. Po tej razlagi uporaba pahljače pri obrednih plesih simbolizira srečo in blagoslov. ⁵⁵ Takih pahljač v slovenskih muzejih nimamo.

Podobno kot pahljača *chūkei* se za odrske predstave uporablja tudi pahljača *maiōgi* (plesna pahljača), ki je osnovni element plesa, saj zagotavlja dodatne linije, barve in oblike. Taka pahljača ima lahko manjše število tankih palic z varovalom, razdeljena je na dva dela in okrašena na obeh straneh. Za uporabo pri plesu se zapira in odpira ter obrača. Da je vzdržljivejša, je narejena iz dvojnega papirja. Podobno pahljačo najdemo v zbirki Ivana Skuška v Slovenskem etnografskem muzeju. (glej sliko 4), ne vemo pa, ali se je tudi ta uporabljala za ples. Lastnica pahljače Marija Skušek je sicer plesala japonski ples *nihon buyō* (日本舞踊), vendar ne vemo, ali s to pahljačo. ⁵⁶

Pahljače so prisotne tudi na drugih festivalih, kot je festival pahljač Naichi, na katerem ima ta pripomoček osrednjo vlogo. Festival vsako leto poteka 14. in 15. julija v svetišču Kumano Naichi Taisha v kraju

veljala za enaka (Michael Hskenazi, *Handbook of Japanese Mythology* (Santa Barbara, Denver, Oxford: ABC Clio, 2003), 158). V plesih *nōmai* so Kumano *gongeni* predstavljeni z levjo glavo, masko, ki se drži v obeh rokah. Z njo se ritmično izvaja ples (Asai, *Nōmai Dance Drama*, 86).

⁵⁴ Asai, *Nōmai Dance Drama*, 88.

⁵⁵ *Ibid.* Glej tudi Hutt in Alexander, *Ōgi*, 17, 23; Mabuchi, *Butai no ue no japonisumu*, 56.

⁵⁶ Visočnik Gerželj, »Dancing with the Fan.«

Slika 3: Pahljača *maiōgi*, dvojni papirnat list, ena stran je obarvana z zlato barvo, druga s srebrno. Na obeh straneh so na vejah naslikani češnjevi cvetovi v rdeči in beli barvi, v ozadju je trava s tanjšimi listi. Palice so rjave barve. Širina 50 cm, ko je odprta, in dolžina 29 cm, ko je zaprta. Skušкова zbirka, SEM, Ljubljana.

Naichi Katsūra-cho v prefekturi Wakayama. V času festivala častijo naravo, zlasti sonce, vodo in ogenj ter molijo za dobro letino in varnost družine, pri čemer ima pahljača vlogo ognja. Udeleženci festivala nosijo pahljače in velike ognje po stopnicah navzdol in navzgor ter tako slavijo ogenj.⁵⁷

Posebna pahljača je t. i. »velika pahljača« (*mita ōgi*, 巨扇). Uporablja se je na procesiji v čast boginji sonca Amaterasu v svetišču Ise, na novoletni procesiji gasilcev (*dezome-shiki*, 出初式) ali v gledališke namene. Pahljača, ki je v zbirki v Pokrajinskem muzeju Celje, ima papir poslikan s svetlimi barvami, lesene ali bambusove palice pa so pobarvane v črno barvo. Take pahljače so se najpogosteje uporabljale v devetnajstem stoletju. Rdeč papirnat list je na eni strani poslikan s pticami med cvetovi, na drugi pa je rjava podlaga okrašena s fazani, rožnatimi cvetovi borovnic in drevesom mimoze. Palice so lakirane, prav tako ščitniki, ki so okrašeni z zlato barvo poslikanimi motivi grozdja in ptic (slika 4). Velike pahljače se še danes uporabljajo na različnih procesijah, kje in kdaj se je uporabljala opisana pahljača, pa nimamo podatkov.

Pri obredih se niso uporabljale le zlozljive pahljače, temveč tudi fiksne (*uchiwa*). Osnovni funkciji teh sta bila odganjanje muh in pahljanje ognja v ognjišču ali svečah. Taka pahljača je prikazana na sliki 5. Pahljača iz zbirke Alme Karlin je majhna in ji manjka ročaj. Na sprednji strani je natisnjena podoba, ki je bila nalepljena na ogrodje pahljače in nato obrezana ob robu, kar se je lahko večkrat ponovilo.⁵⁸ Na sliki je motiv ptice in cvetja (*kachō-e*, 花鳥絵) z rododendronom, cvetjem, okrašenim z rdečimi in rumenimi cvetnimi listi in zelenimi listi, ki simbolizira nekaj veličastnega in težko dosegljivega. Upodobljena ptica je davrijska rdeča vrtnica (*jōbitaki*, 尉鷓), ki jo pogosto povezujejo s prihodom pomladi. Tudi za to pahljačo nimamo podatkov, kako se je uporabljala.

To je le nekaj primerov rabe pahljač na religijskem in obrednem področju, opisanih na podlagi pahljač iz zbirk slovenskih muzejev. Ob

⁵⁷ Cultural Heritage Online, »Nachi no matsuri 那智の扇祭り,« dostop 28. december, 2022, <https://bunka.nii.ac.jp/heritages/detail/210224>.

⁵⁸ Kiyoe Nakamura 中村清兄, *Ōgi to ōgie (Nihon no bi to kyōyō 23)*, 扇と扇絵 (日本の美と教養) (23) (Tokio: Kawara shoten, 1983); Hans Bjarne Thomsen, *Japanische Holzschnitte / Japanese Woodblock Prints: aus der Sammlung Ernst Grosse* (Petersberg: Michael Imhof Verlag, 2018).

Slika 4: Zložljiva velika pahljača, *mita ōgi*, bambus, papir, barvna slika, konec 19. stoletja, v. 75,5 cm, azijska zbirka, PMC, A 82.

Slika 5: Ovalna pahljača (*uchiwa*), bambus, papir, barvni odtis, začetek 20. stoletja, v. 14 cm, š. 11,5 cm. Zbirka Alme Karlin, PMC, K 82.

tolikšni raznolikosti oblik, tipov in barv japonskih pahljač je mogoče pri njihovi uporabi opaziti vključevanje elementov folklore, religije in mitologije.

Sklep

Kot je razvidno iz analize pahljač, je njihova uporaba bila in je še vedno zelo raznolika, tudi na področju vere in ritualov. Obredni in ritualni predmeti, kot je pahljača, so v preteklosti imeli in v številnih primerih še vedno imajo zelo pomembno mesto v družbah po vsem svetu. V razvoju različnih civilizacij so pomembni na dveh ravneh. Najprej na ravni obredov in ritualov, ki se izvajajo v vsakdanjem življenju. V okviru teh se pahljača uporablja za darilo bogovom ali ima določen položaj v molitvi ali obredu. Drugič so pahljače pomembne na ravni bolj slovesnih in posebnih kulturnih in skupnostnih obredov, kar je razvidno iz festivalov in posebnega mesta, ki ga imajo v nekaterih svetiščih. Nekatere uporabe pahljač so bile tako tesno povezane z božanskim ali svetim, da so veljale za simbolno manifestacijo božanstva ali dejansko manifesta-

cijo samega božanstva, kar je razvidno v primeru položaja pahljače v šintoističnem svetišču Ise ali v primeru festivala Ōgi. Na splošno pa so pahljače sčasoma izgubile to posebno značilnost. Nekatere so preživele le še v formalnem smislu in so brez vsakršne sakralne moči. Večinoma se uporabljajo kot orodje ali simbol ali alegorija na sveto. Tako šintoizem kot budizem uporabljata pahljačo kot orodje za izvajanje obredov v vsakdanjem življenju, kot je molitev ali obdarovanje bogov, vendar je bila v rabi tudi kot sveti predmet ali celo sveto telo. Tovrstno uporabo je še danes mogoče opaziti na festivalih, kjer so pahljače postavljene v središče čaščenja in molitve.

Treba je poudariti, da imamo v slovenskih muzejih nekaj pahljač, ki so podobne analiziranim iz literature in bi se lahko uporabljale tudi v obredne ali religijske namene. Nekatere so uporabljali za obredne predstave, na primer pahljače *brisé*, kot sta pahljači na sliki 1 in 2, nekatere imajo simbolni ali celo religijski pomen na festivalih, druge so bile v rabi kot rekviziti na odru in izražajo alegorijo na naravo ali čustva (slike 3, 4 in 5) ali so se uporabljale samo kot orodje pri verskih obredih (slika 5). Čeprav nimamo podatkov o dejanski rabi teh predmetov, smo jih primerjali z literaturo in viri ter ugotovili številne podobnosti v njihovi zgradbi, barvah in velikosti.

Zahvala

Prispevek je nastal v okviru projekta *Osiroteli predmeti: obravnava vzhodnoazijskih predmetov izven organiziranih zbirateljskih praks v slovenskem prostoru* (2021–2024) (št. J6-3133) ter programske skupine *Azijski jeziki in kulture* (št. P6-0243), ki ju iz državnega proračuna financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS).

Bibliografija

Armstrong, Nancy. *A Collector's History of Fans*. New York: Clarkson N. Potter, Inc., 1974.

- Armstrong, Nancy. *Fans. A Collector's Guide*. London: Souvenir Press (1984) 1990.
- Asai, Susan M. *Nōmai Dance Drama. A Surviving Spirit of Medieval Japan*. Westport and London: Greenwood Press, 1999.
- Auboyer, Jeannine. »Ceremonial Objects.« *Encyclopædia Britannica*. 9. december, 2015. Dostop 29. julij, 2022. <https://www.britannica.com/topic/ceremonial-object>.
- Ahskenazi, Michael. *Handbook of Japanese Mythology*. Santa Barbara, Denver, Oxford: ABC Clío, 2003.
- Bocking, Brian A. *Popular Dictionary of Shinto*. Surrey: Routledge, 1997.
- Breen, John, in Mark Teeuwen. *A New History of Shinto*. West Sussex: Wiley-Blackwell, 2010.
- Chiba, Reiko. *Seven Lucky Gods of Japan*. Tokio: Charles E. Tuttle Company, 1966.
- Cultural Heritage Online. »Nachi no matsuri 那智の扇祭り.« Dostop 28. december, 2022. <https://bunka.nii.ac.jp/heritages/detail/210224>.
- Cunningham, Don. *Samurai Weapons: Tools of The Warrior*. Vermont: Tuttle Publishing, 2008.
- Davis, Frederick Handland. *Myths and Legends of Japan*. New York: Dover Publications, Inc. (1992) 2017.
- Dean, Michel. »The Japanese Fan: Practical Implement and Cultural Icon.« *V From the Land of the Fan*, uredil Harley Preston, 4–7. London: The Fan Museum, 2001.
- Finnegan, Kathryn. *Hand Fans. An Illustrated History*. London: Amazon, 2015.
- Grey Bennet, Anna. *Unfolding Beauty. The Art of the Fan*. Boston: Thames and Hudson, 1988.
- Hutt, Julia, in Hélène Alexander. *Ōgi: A History of the Japanese Fan*. London: Dauphin Pub, 1992.
- Inochi ni jiai o 'uchiwa maki' - Tōshōdaiji 命に慈愛を「うちわまき」 - 唐招提寺. *Nara Shibun Digital*. 12. maj 2022. <https://www.nara-np.co.jp/news/20220520213538.html>.
- Iröns, Neville John. *Fans of Imperial Japan*. Hongkong: Kaiserreich Kunst, 1981.
- Karlin, Alma M. *Samotno potovanje*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1969.
- Kashima, Mayu 鹿島繭. »Heian Jidai ni okeru hiōgi ni tsuite 平安時代における檜扇について.« *Tsukuba Daigaku geijitsu kenkyūshi* 筑波大学芸術学研究誌 10 (1993): 23–44. <http://hdl.handle.net/2241/00153170>.
- Kawashima, Sonoko 川嶋園子. »Ōgi: Ōgibunka no seiritsu to seisanchi to Kyotō 扇：扇文化の成立と生産地としての京都.« *Dezain Riron デザイン*

ン理論 38 (1990): 90–91. https://ir.library.osaka-u.ac.jp/repo/ouka/all/53298/jjsd38_090.pdf.

Mabuchi, Akiko 馬渕明子. *Butai no ue no japonisumu — enji rareta gensō no* 舞台の上のジャポニスムー演じられた幻想の. Tokio: NHK Books, 2017.

Nakamura, Kiyoe 中村清兄. *Ōgi to ōgie (Nihon no bi to kyōyō 23)*. 扇と扇絵 (日本の美と教養 (23)). Tokio: Kawara shoten, 1983.

Ortolani, Benito. *The Japanese Theatre: From Shamanistic Ritual to Contemporary Pluralism*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1990.

Ōgi matsuri 扇祭. 15. julij, 2017. <https://ja.wikipedia.org/wiki/%E6%89%87%E7%A5%AD>.

»Ōgi to Bukkyo tonokanekai«. Sensus ha Bukkyo ni yotte donoyōni hatten shittekitaka? 「扇と仏教との関係」 - 扇は仏教によってどのように発展してきたか. https://www.souguya.biz/kiji_detail.php?cid=1072.

Senmen Hokekkyōsshi 扇面法華経冊子. https://emuseum.nich.go.jp/detail?langId=&content_base_id=100142&content_part_id=000&content_pict_id=000.

Shintani Takanori 新谷尚弼, Namihira Emiko 波平恵美子, Yukawa Yōji 湯川洋司. *Kurashi no naka no minzokugaku 1 暮らしの中の民俗学 1*. Tokio: Yoshikawa Kōbunkan, 2003.

Thomsen, Hans Bjarne. *Japanische Holzschnitte / Japanese Woodblock Prints: aus der Sammlung Ernst Grosse*. Petersberg: Michael Imhof Verlag, 2018.

Trnovec, Barbara. *Kolumbova hči. Življenje in delo Alme M. Karlin*. Celje: Pokrajinski muzej Celje, 2015.

Tribe, Shawn. »The Flabellum of Tournus – A Rare Surviving Example of the Liturgical Fan in the West.« *Liturgical Arts Journal*, 2. avgust 2022. Dostop 26. septembra 2022. <https://www.liturgicalartsjournal.com/2022/08/the-flabellum-of-tournus-rare-surviving.html>.

VISOČNIK Gerželj, Nataša. »Dancing with the Fan: The Role and Value of a Japanese Fan and Kimonos in the Transmission of Japanese Culture by Marija Tsuneko Skušek.« *Asian Studies* 9, št. 3 (2021): 199–221. <https://doi.org/10.4312/as.2021.9.3.199-221>.

Vampelj Suhadolnik, Nataša. »Zbirateljska kultura in vzhodnoazijske zbirke v Sloveniji.« V *Procesi in odnosi v Vzhodni Aziji*: zbornik EARL, uredili Andrej Bekeš, Jana Rošker in Zlatko Šabič, 93–137. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2019. <https://doi.org/10.4312/9789610602699>.